

عنوان: بررسی شاخصه های بارز خانواده متعالی در قرآن و روایات

آرزو بابایی^۱

چکیده

خانواده به عنوان بنیادی ترین نهاد اجتماعی، نقش تعیین کننده ای در شکل گیری شخصیت، اخلاق و رفتار اعضای خود دارد. با این حال، نبود محبت، اخلاق نیکو، صداقت و احترام متقابل باعث ایجاد اختلاف، بی اعتمادی و تنش های روانی می شود که سلامت خانواده و تربیت فرزندان را تهدید می کند. هدف این پژوهش، بررسی نقش ویژگی های اخلاقی و رفتاری شامل محبت، حسن خلق، تواضع، همکاری، مشورت، صداقت و احترام در تقویت و تعالی خانواده است. روش پژوهش بر پایه مرور منابع دینی، فقهی و مطالعات روان شناختی و اجتماعی بوده و با تحلیل متون، رفتارها و آموزه های قرآن و سیره معصومان (ع) ارتباط بین این ویژگی ها و سلامت خانواده بررسی شده است. نتایج نشان می دهد خانواده ای که بر محبت، اخلاق نیکو، تواضع، صداقت، همکاری، مشورت و احترام استوار باشد، محیطی سالم، صمیمی و پویا برای اعضای خود ایجاد می کند. این ویژگی ها علاوه بر ایجاد اعتماد و همدلی، در تربیت فرزندان صالح و ارتقای کیفیت روابط خانوادگی و اجتماعی آنان نقش حیاتی دارند. بنابراین توجه و تقویت این اصول اخلاقی، شرط لازم برای پایداری و شکوفایی خانواده و جامعه است.

کلیدواژه: شاخص، خانواده؛ خانواده متعالی، سبک زندگی

¹ طلبه سطح 2، مدرسه علمیه امام جعفر صادق علیه السلام شهرستان بویین زهرا

مقدمه

خانواده به عنوان نخستین و اصلی‌ترین نهاد اجتماعی، نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت، اخلاق و رفتار اعضای خود دارد. بررسی‌های متعدد نشان می‌دهد که کیفیت روابط خانوادگی و رعایت ارزش‌ها و رفتارهای اخلاقی، مستقیماً بر سلامت روان، اعتماد متقابل و رشد اجتماعی فرزندان تأثیر می‌گذارد. با این حال، در بسیاری از خانواده‌ها، نبود محبت، اخلاق نیکو، صداقت و احترام متقابل باعث ایجاد اختلاف، بی‌اعتمادی و تنش‌های روانی می‌شود. این مسئله اهمیت بررسی و تبیین رفتارهای اخلاقی و اصول بنیادین زندگی خانوادگی را بیش از پیش نشان می‌دهد.

با توجه به تغییرات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در جامعه امروز، خانواده‌ها با چالش‌های متعددی مواجه هستند. کاهش تعامل سازنده، ضعف در صداقت و احترام متقابل و کم‌رنگ شدن رفتارهای نیکو و محبت‌آمیز، تهدیدی جدی برای پایداری و سلامت خانواده به شمار می‌آید. بنابراین، شناسایی و تبیین اصول و رفتارهای کلیدی مانند محبت، حسن خلق، تواضع، همکاری، مشورت، صداقت و احترام، ضروری است تا بتوان محیطی سالم و پویا برای رشد اعضای خانواده فراهم کرد.

هدف این مقاله، بررسی نقش ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری در تقویت و پایداری خانواده است. مطالعه حاضر می‌کوشد نشان دهد چگونه محبت، حسن خلق، تواضع، صداقت، احترام، همکاری و مشورت، به عنوان عوامل اخلاقی کلیدی، موجب ایجاد همدلی، اعتماد و رشد فردی و اجتماعی اعضای خانواده می‌شوند و به شکل‌گیری محیطی سالم و متعالی کمک می‌کنند.

پژوهش‌های گذشته عمدتاً به یکی دو جنبه از اخلاق خانوادگی مانند محبت، صداقت یا همکاری پرداخته‌اند و کمتر مطالعاتی جامع، همه این ویژگی‌ها را در کنار هم بررسی کرده‌اند. تحقیقات کلاسیک در منابع دینی و اجتماعی به اهمیت اخلاق و رفتارهای نیکو در خانواده اشاره دارند، اما بررسی یکپارچه نقش تمام ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری در شکل‌گیری خانواده متعالی و پایدار کمتر مورد توجه قرار گرفته است. کتاب اخلاق اسلامی و سبک زندگی خانواده نوشته محمدرضا جباران. این کتاب به اخلاق اسلامی در حوزه خانواده و سبک زندگی خانوادگی می‌پردازد.

درس‌نامه اخلاق خانواده نوشته عنایت شریفی. با تمرکز بر اخلاق در خانواده از منظر دانشگاهی. اخلاق خانواده (از منظر قرآن و نهج‌البلاغه) نوشته مرجان باوفا. این کتاب اخلاق خانوادگی را بر پایه متون دینی قرآن و نهج‌البلاغه تحلیل می‌کند.

خانواده در اسلام و ایران نوشته احمد باقری. بررسی تاریخی، اجتماعی و حقوقی خانواده در بستر اسلام و ایران.

اخلاق در خانواده نوشته سید علی‌اکبر موسوی حسینی. یک منبع جامع در اخلاق خانوادگی.

این مقاله با ترکیب دیدگاه‌های دینی، روان‌شناختی و اجتماعی، به صورت جامع و یکپارچه به بررسی تمام ویژگی‌های اخلاقی مهم در خانواده می‌پردازد. بر خلاف مقالات پیشین که هر کدام تنها به یک یا دو جنبه اخلاقی توجه داشته‌اند، این مطالعه نقش همزمان محبت، حسن خلق، تواضع، همکاری، مشورت، صداقت و احترام را تحلیل می‌کند و تأثیر متقابل آن‌ها بر سلامت و تعالی خانواده را نشان می‌دهد. این جامعیت و نگاه تلفیقی، مهم‌ترین تفاوت و مزیت این مقاله نسبت به پژوهش‌های مشابه محسوب می‌شود.

1- مفهوم شناسی

1-1- تعریف خانواده

واژه‌ی «خانواده» در لغت به معنای خاندان، دودمان، اهل خانه، زن و فرزند و بستگان آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۹۴۳۸). معادل عربی آن واژه‌ی «أُسره» است. ابن‌منظور در این‌باره توضیح می‌دهد که «أُسره» به معنای مکانی امن و محفوظ است، مانند حصار یا سپری که افراد در پناه آن از آسیب‌ها در امان می‌مانند (ابن‌منظور، ۱۴۱۴: ۱۹). به‌عبارتی، علت نام‌گذاری خانواده به «أُسره» آن است که اعضای آن در این چارچوب، احساس آرامش و امنیت می‌کنند.

1-2- تعریف شاخص:

در لغت، «شاخص» به معنای فردی برجسته و ممتاز در میان مردم یا علامتی که برای تعیین وقت ظهر نصب می‌شود آمده است (عمید، ۱۳۸۷: ۱۲۷۳).

در اصطلاح، شاخص به معنای ویژگی، صفت یا نشانه به‌کار می‌رود. در این پژوهش، واژه‌ی شاخص به مفهوم پایه یا ویژگی خاصی است که می‌توان از آن برای تبیین خانواده‌ی متعالی استفاده کرد (معین، ۱۳۷۸: ۱۶۳۰).

1-3-تعریف متعالی:

واژه‌ی «متعالی» در فارسی به معنای بلندمرتبه، عالی و برتر است و در حوزه‌هایی مانند ادبیات، فلسفه و هنر کاربرد دارد. این واژه معمولاً برای توصیف کیفیت‌های والا و ارزشمند استفاده می‌شود؛ مانند «فلسفه‌ی متعالی»، «آثار متعالی» یا «خانواده‌ی متعالی» (فرهنگ فارسی عمید، ۱۳۸۱: ۷۳).

2-شاخص‌های درونی خانواده متعالی

انسان موجودی اجتماعی است و همان‌گونه که برای رشد و تکامل خود نیازمند ارتباط با دیگران است، به خانواده نیز نیاز دارد.

خانواده، نهادی اجتماعی است که در نگاه قرآن کریم، هدف از تشکیل آن تأمین سلامت روانی اعضای خانواده، به‌ویژه زن، شوهر و فرزندان است.

روابط اعضای خانواده را می‌توان به دو دسته تقسیم نمود:

۱. روابط و تعاملاتی که میان خانواده و جامعه برقرار می‌شود (روابط بیرونی خانواده)

۲. روابطی که در درون خانواده و میان اعضا وجود دارد (روابط درونی خانواده)

برای استحکام و تقویت روابط درونی خانواده، لازم است شاخص‌هایی مانند خوش‌رفتاری، احترام، تواضع، صداقت و موارد مشابه مورد توجه و بررسی قرار گیرند (پورمحمدی، ۱۳۹۸: ۱۲۶).

2-1-محبت (تبادل عاطفی)

محبت را می‌توان در دو مفهوم درک کرد؛ دوست داشتن و دلدادگی. محبت برای انسان یک نیاز طبیعی محسوب می‌شود. همان‌طور که انسان به آب و غذا نیازمند است، به محبت نیز نیاز دارد و بیشتر آن را در چهارچوب خانواده جستجو می‌کند. پژوهش‌های متعدد نشان داده‌اند که محبت مهم‌ترین عامل سلامت روحی و روانی است و فقدان آن باعث بروز ناهنجاری‌های گوناگون می‌شود. کمبود محبت مشکلاتی را ایجاد می‌کند که نه تنها برای فرد زیان‌آور است، بلکه زمینه را برای آشفتگی‌های اجتماعی نیز فراهم می‌آورد (شکوهی، ۱۳۳۸: ۱۷۸).

قرآن کریم با توجه به اهمیت و ضرورت‌های موجود در ازدواج و خانواده، بر تحقق و سلامت از طریق محبت تأکید می‌کند. در سوره روم آمده است:

کینه‌ها و کدورت‌هایی که از بی‌اعتمادی و دروغ‌نشأت می‌گیرند، از میان می‌رود و خانواده و جامعه در مسیر شکوفایی و تعالی قرار می‌گیرند.

ه) احترام

احترام از ریشه «حرم» گرفته شده و به معنای بزرگداشت و حفظ حرمت است (مهیار، ۱۴۱۰ق: ۲۰؛ فراهیدی، ۱۴۱۰/۲۲۲). این واژه همچنین به آنچه هتک آن نادرست باشد نیز اطلاق شده است (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۲۰۲).

احترام در اصطلاح به معنای گرامیداشت و بزرگداشت فرد است که با معنای لغوی آن مرتبط است؛ زیرا شخص، چیز، مکان یا زمان محترم دارای حرمت و حریمی است که حفظ آن ضروری و هتک آن نارواست. اگر احترام و حرمت در خانواده رعایت نشود، اعضا نشاط و شکوفایی خود را از دست می‌دهند و به تدریج باور می‌کنند که نزد یکدیگر ارزش احترام ندارند. در چنین خانواده‌ای افراد بدون توجه به نیازها و مشکلات دیگران، کاملاً بی‌تفاوت و گاه بی‌رحمانه رفتار می‌کنند.

در خانواده متعالی، افراد با رعایت احترام و ادب با یکدیگر برخورد می‌کنند، زمان بیشتری را با یکدیگر می‌گذرانند و با صبر و بردباری با هم رفتار می‌کنند. بدین ترتیب، با حفظ شأن و موقعیت یکدیگر، محیطی سرشار از شادی و نشاط فراهم می‌شود که به تعالی و رشد اعضای خانواده کمک می‌کند.

بر اساس تعالیم دینی، برخی موارد احترام متقابل در خانواده عبارتند از: نام‌بردن مناسب اعضا، سلام کردن هنگام ورود به منزل، استقبال از یکدیگر، راهنمایی و مشورت گرفتن از اعضا، سپردن مسئولیت حل برخی مسائل به آنان و

احترام متقابل در خانواده یکی از اصول مهم استحکام روابط خانوادگی محسوب می‌شود. خداوند انسان‌ها را تکریم کرده است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ...» (اسراء، ۷۰).

بی‌تردید، احترام متقابل بین زن و شوهر، والدین و فرزندان به دلیل نقش آن در سلامت و تعالی خانواده، اهمیت و تأکید بیشتری دارد.

نتیجه‌گیری

مطالب مطرح شده نشان می‌دهد که سلامت، پایداری و تعالی خانواده به مجموعه‌ای از ویژگی‌ها و رفتارهای اخلاقی وابسته است. محبت، حسن خلق و تواضع، ستون‌های اصلی روابط خانوادگی هستند که زمینه آرامش، امنیت و همدلی را فراهم می‌کنند. محبت باعث ایجاد صمیمیت و مهرورزی میان اعضا می‌شود و حسن خلق، برخورد شایسته و نیکو را در تعامل‌های روزمره تضمین می‌کند. تواضع نیز مانع خودبزرگ‌بینی و رفتارهای متکبرانه می‌شود و احترام به یکدیگر را تقویت می‌کند.

همچنین، ویژگی‌هایی مانند مشورت، همکاری، صداقت و رعایت احترام متقابل، نقش کلیدی در تقویت پیوندهای خانوادگی دارند. مشورت، اعضا را به تعامل سازنده و تصمیم‌گیری جمعی تشویق می‌کند و همکاری، بار مسئولیت‌ها را تقسیم می‌کند و همدلی را افزایش می‌دهد. صداقت، اعتماد متقابل را برقرار می‌کند و دروغ و ناپایداری را از محیط خانواده دور می‌سازد. رعایت احترام نیز پایه‌ای است برای حفظ حرمت و ارزش هر فرد و ایجاد محیطی امن و شاداب.

در مجموع، می‌توان گفت خانواده‌ای که بر محبت، اخلاق نیکو، تواضع، صداقت، احترام و همکاری استوار باشد، نه تنها محیطی سالم و پویا برای اعضا فراهم می‌کند، بلکه در تربیت فرزندان صالح و سازنده و شکل‌گیری جامعه‌ای متعالی نقش مهمی ایفا می‌کند. بنابراین، توجه به این اصول و نهادینه کردن آن‌ها در زندگی روزمره، شرط لازم برای رشد و شکوفایی خانواده و جامعه است.

فهرست منابع

*قرآن کریم

- 1) ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، قم: جامعه مدرسین، 1362
- 2) ابن بابویه، محمد بن علی، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال. قم: دار الشریف الرضی، (۱۴۰۶ق)
- 3) ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دار صادر، چاپ سوم، (۱۴۱۴ق)
- 4) آلوسی، سید محمود، تفسیر روح المعانی، بیروت: دار الکتب العلمیه، (۱۴۱۵ق)
- 5) بحرانی هاشم، حلیه‌الابرار فی احوال محمد و آله الأطهار. قم: مؤسسه معارف الاسلامیه، (۱۴۱۱ق)
- 6) پاینده، ابوالقاسم نهجالفصاحه، تهران: دنیای دانش، (بی تا)
- 7) تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و در الکلم، قم: دار الکتب الاسلامیه، (۱۴۱۰ق)
- 8) حمد، الأمالی، قم: کنگره شیخ مفید مقید محمد بن محمد (۱۴۱۳ق)
- 9) الحویزی، جمعه العروس، نور الثقلین، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان. (۱۴۱۵ق).
- 10) داورپناه، ابوالفضل، انوار العرفا فی تفسیرالقرآن، تهران: صدر. (۱۳۷۵)

- (11) دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران (۱۳۷۷)
- (12) دیلمی دیلمی، حسن بن محمد (بی تا) ارشاد القلوب إلى الصواب ترجمه هدایت الله مستر حمی، تهران: مصطفوی
- (13) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن به گوشش سید غلامرضا خسروی حسینی، تهران: مرتضوی، چاپ دوم.
- (14) شرفی، محمدرضا، خانواده متعادل تهران انجمن اولیا و مربیان چاپ چهارم (۱۳۷۲)
- (15) شریفی، احمد حسین، همیشه بهار، قم: معارف (۱۳۹۱)
- (16) شکوهی یکتا، محسن، تعلیم تربیت اسلامی تهران دفتر تحقیقات و برنامه ریزی (۱۳۶۸)
- (17) شیخ زاده، محمد جمعه، سیره عملی پیامبر و اهل بیت در خانواده، قم: جامعه المصطفی. طباطبایی (۱۳۸۸) سید محمد حسین المیزان فی تفسیر القرآن، تهران: دار الکتب الإسلامية الطبعة الثالثة. (۱۳۹۶)
- (18) طوسی، محمد بن الحسن، الأمانی، قم: دار الثقافة. (۱۴۱۴ق)
- (19) طیب، سید عبدالحسین، الطیب البیان، تهران: انتشارات اسلام (۱۳۷۸)
- (20) عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید تهران: امیر کبیر، چاپ هشتم. (۱۳۸۷)
- (21) فراهیدی، خلیل ابن احمد، العین، قم: هجرت. (۱۴۱۰ق)
- (22) فیومی، احمد بن محمد، مصباح المنیر، قم: دار الهجرة. (۱۴۱۴ق)
- (23) قاسمی، محمد جمال الدین، محاسن التأویل بیروت: دار الکتب العلمیه. (۱۴۱۸ق)
- (24) قرائتی، محسن، تفسیر نور تهران مرکز فرهنگی درسهای قرآن (۱۳۸۳)
- (25) قرطبی، محمد بن احمد. الجامع لاحکام القرآن. تهران: ناصر خسرو. (۱۳۶۴)
- (26) کاشانی، ملا فتح الله، زیادة التفاسیر، قم: بنیاد معارف اسلامی (۱۴۲۳ق)
- (27) کراچکی، ابوالفتح، کنز الفوائد. مصحح: عبد الله نعمه. قم: دار الذخائر. (۱۴۱۰ق)
- (28) کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، قم: دار الحديث. (۱۴۲۹ق)
- (29) لینیواسطی، علی بن محمد، عیون الحکم والمواعظ، تصحیح حسین حسینی بیرجندی (۱۳۷۹)
- (30) مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، بیروت: دار احیاء التراث عربی (۱۴۰۳ق).
- (31) مجلسی، محمد باقر، مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، تهران: دار الکتب الإسلامية، چاپ دوم. (۱۴۰۴ق)
- (32) مصباح یزدی محمد تقی، اخلاق در قرآن قم مؤسسه پژوهشی امام خمینی (۱۳۷۸)

- (33) مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب (۱۳۹۰)
- (34) مطهری، مرتضی، اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب تهران: صدرا، چاپ سی و سه (۱۳۹۱)
- (35) معین، محمد، فرهنگ معین تهران: زرین، چاپ دوم. (۱۳۸۶)
- (36) مهدوی کنی، محمد سعید، دین و سبک زندگی تهران دانشگاه امام صادق، چاپ سوم (۱۳۹۰)
- (37) مهیار رضا، فرهنگ ابجدی عربی - فارسی تهران: انتشارات اسلامی (۱۴۱۰ق)
- (38) میبیدریشیدالدین، کشف الأسرار و عادة الابرار تهران: امیر کبیر (۱۳۷۱)
- (39) نراقی، احمد، معراج السعادة، قم: زهیر. (۱۳۸۶)
- (40) نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل تحقیق مؤسسه آل البيت، دار احیاء التراث، بیروت الطبعة الثانية. (۱۴۰۸ق)،
- (41) نهج البلاغه شریف الرضی، محمد بن حسین، قم: هجرت. (۱۴۱۴)
- (42) هاشمی رفسنجانی و همکاران، فرهنگ قرآن تهران بوستان کتاب چاپ دوم (۱۳۸۶)